

Панафідін І.О.

Криворізький державний педагогічний університет

**АРХАЇЧНА СПАРТА ЯК ОДИН ІЗ КУЛЬТУРНИХ ЦЕНТРІВ
ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ: НОВИЙ ПОГЛЯД НА УСТАЛЕНУ ТРАДИЦІЮ**

Стаття присвячена спробі реконструкції духовної та матеріальної культури в Давній Спарті в архаїчний період (VII – VI століття до нашої ери). З позицій гіпотетико-дедуктивного методу розглядаються загальні досягнення культури Лакедемону в таких найважливіших сферах, як мистецтва та науки. Для обґрунтування висновків широко залучаються дані археології, письмові джерела епохи Античності, а також сучасні вітчизняні і зарубіжні дослідження, присвячені різним аспектам античної культури. Усупереч офіційній радянській і багатьом в чому сучасній вітчизняній історіографії автор за допомогою контрфактичного методу доводить, що Давня Спарта належала до одного із провідних культурних центрів Еллади і мала високий культурний вплив на розвиток як елліністичної, так і світової цивілізації загалом.

Подается широкий історіографічний огляд культурних досягнень Стародавньої Спарты в різні періоди. За допомогою історико-типологічного методу розкрито сутність культурних новацій лакедемонян. На основі системного й аналітичного методів проаналізовані наявні в дослідницькій літературі особливості розвитку основних напрямів лакедемонської культури в архаїчний період у матеріальному та духовному аспектах: художніх виробів, кераміки, монументальної архітектури та скульптури; розвитку філософських та наукових знань, досягнень поезії, рефлексивних здобутків спартанської історіографії. Завдяки використанню історико-генетичного методу та систематизації фрагментів різних джерел показаний широкий спектр спартанських культурних діячів та їхня взаємодія із провідними вченими і діячами культури архаїчної епохи в Елладі.

З'ясовано, що саме архаїчний період розвитку культури Стародавньої Спарты є вищою точкою розвитку культури Лакедемону. Ця стаття буде цікавою фахівцям із різних галузей знання і дослідникам культурних феноменів людської цивілізації, а також усім, хто цікавиться історією культури.

Ключові слова: антична культура, культура Давньої Спарты, лаконська кераміка, Давня Спарта, філософія Давньої Спарты, історіографія Давньої Спарты, поезія Давньої Спарты, архітектура Давньої Спарты.

Постановка проблеми. Способи думання і науково-методологічні підходи, що є усталеними в українській історичній науці, вимагають сьогодні серйозної ревізії, оскільки інтеграція в європейський простір потребує нових орієнтирів і завдань. Європейська культура базується на досягненнях античної культури, яка суттєво вплинула на розвиток світової цивілізації, а її фундаментом була передусім культура Стародавньої Греції. З-поміж досягнень греків, які мають загальноцивілізаційне значення, зазвичай згадують про класичну афінську культуру (демократія, філософія, різні жанри мистецтва, наука, ораторське мистецтво тощо), що постала як результат так званого «грецького чуда» (Ф.Х. Кессіді). Натомість стосовно Стародавньої Спарты існує усталений стереотип, що це був поліс, у якому досить добре була розвинена лише військова справа, що все життя спартіатів було підпорядковане цілям воєнно-політичного утво-

рення. Однак, як буде обґрунтовано в цій статті, базисом культури Стародавньої Греції була саме культура, зокрема духовна, Стародавньої Спарты, питання про досягнення якої залишається спірним і дискусійним у сучасній історичній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиція розгляду давньоспартанської держави як мілітаризованого табору, у якому були відсутні повністю духовні елементи культури: наука, філософія, література й інші, є досить потужною не тільки в сучасній історичній науці, але і в історії культури загалом. Таку позицію ми знаходимо вже в античних авторів: у Платона [26, с. 286], Аристотеля [2, с. 433], Геродота [10, с. 197–198], Плутарха [29, с. 308], а також у більш пізніх авторів, починаючи з епохи Нового часу: у Ж.-Ж. Руссо [33, с. 16], Г.В.Ф. Гегеля [9, с. 708–710], Т. Гомперца [12, с. 553], Б. Рассела [32, с. 138.], А.Дж. Тойн-бі [35, с. 205],

Х. Ортега-і-Гассета [20, с. 278], Ж.-П. Вернана [6, с. 86]. Цю ж думку поділяли й радянські дослідники Античності: С.Я. Лур'є [19, с. 101], Ф.Х. Кессіді [17, с. 18], А.І. Зайцев [16, с. 39–40], Н.С. Вольська [8, с. 7].

Проте важливо зазначити, що так само із часів Античності відома інша, принципово відмінна від вказаної панівної, позиція, згідно з якою Спарта в інтелектуальному і загальнокультурному відношенні нічим не поступалася решті полісам. Таку позицію зайняли Афіней [3], Діоген Лаертський [13], Павсаній [22], Секст Емпірик [34, с. 126], К.А. Гельвецій [11, с. 474], Е. Курціус [18, с. 72], М. Оссовська [21], Ернст Балтраш [39] і Мейт Коев [43], Сара Померой [45], Конрад Штібе [42]. Підтримували цю думку і деякі радянські дослідники: Ю.В. Андреев [1], В.Д. Блаватський [5], О.В. Зайков [15, с. 5]. Серед вітчизняних дослідників цю думку поділяє І.А. Пантелеєва [25, с. 107–108]. Обґрунтуванню правомірності цього другого підходу були присвячені і наші попередні дослідження [23; 24].

Постановка завдання. Метою цієї статті є розкриття особливостей розвитку культури архаїчної Спарти в духовному та матеріальному аспектах, обґрунтування твердження, що архаїчна Спарта була одним із потужних центрів розвитку культури Стародавньої Греції в архаїчний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкопки в сучасній Спарті в 1906–1910 рр., що проводила Британська археологічна експедиція, як зазначає Ю.В. Андреев, започаткували новий погляд на усталену традицію розгляду Давньої Спарти як мілітаризованої держави з відсутністю високих зразків культури. Завдяки широкому пласту знайдених археологічних матеріалів, передусім продуктам діяльності лаконських ремісників і художників VII – VI ст. до н. е., стала можливою реконструкція іншого образу Давньої Спарти. Виявляється, що «це зовсім не та похмура казармена Спарта, яку ми знаємо із творів Ксенофонта і Плутарха» [1, с. 32].

Загалом на основі проведених британськими археологами розкопок Ю.В. Андреев так класифікує мистецькі досягнення Стародавньої Спарти: 1) теракоти (фігурки з кольорової глини); 2) бронзова пластика; 3) свинцеві вотиви (релігійні статуетки); 4) вироби із слонової і звичайної кістки; 5) лаконська кераміка; 6) кам'яна скульптура; 7) монументальна архітектура [1].

Варто зазначити, що монументальна архітектура майже не збереглася в першозданному вигляді (збережені тільки фундаменти), проте

відомо з писемних джерел, що в ранньому (архаїчний) періоді в Давній Спарті працювали над побудовою храмів провідні архітектори Еллади: архітектор Теодор Самоський побудував Скіас – круглу будівлю для масових зібрань спартіатів [7, с. 362]. Інший архітектор і скульптор Гітіад створив у Давній Спарті храм і статую Афіни Халкіойкос (Міднодомної) [22, 255–256; 7, с. 375–376]. Один із найбільш грандіозних храмів Спарти – Трон Аполлона в місті Амікли (який, на превеликий жаль, не зберігся), збудував Бафікл Магnezійський [7, с. 375; 18, с. 77]. Також варто зазначити, що оздобленням храмів, внутрішнім їх розписом, створенням релігійних атрибутів (триніжки та вівтарі) займалися провідні на той час митці: Гітіад, Сиадр, Харт [18, с. 77].

Наративна традиція (на противагу археологічній) свідчить про досить широкий спектр розвитку монументальної архітектури в архаїчній Спарті, проте в Лакедемоні мало що збереглося ще з часів Античності. Так, Пліній Старший повідомляє про одну із причин цього явища: давні римляни після захоплення Спарти були настільки вражені чудовим розписом давніх художників, що вирізували навіть штукатурку із цегляних стін і вивозили до Риму, щоб прикрасити своє місто [28, с. 113].

У вітчизняній історіографії підтримав традицію розгляду Давньої Спарти як одного з культурних центрів в архаїчний період і відомий антикознавець В.Д. Блаватський. Однією з найважливіших рис культури архаїчної Спарти в матеріальному ракурсі була кераміка, яка, на думку цього дослідника, ще в XII – X ст. до н. е. була представлена високоякісними зразками. У гомеровський період (X – VIII ст. до н. е.), а потім і в архаїчний період (VII – VI ст. до н. е.) Давня Спарта стає одним із центрів виробництва кераміки, набуває неабиякого розквіту поруч із такими ремісничими центрами, як Аргос, Беотія й Аттика [5, с. 73].

Як зразки мистецтва того періоду лаконські вази виготовлялися з тонкої, але твердої глини, що мала яскраво-червоний, жовтий, коричневий колір із вкрапленнями зі слюди. Лак, яким покривали ці сосуди, мав високу якість, сильний металевий блиск і мав можливість переходити із чорного відтінку до коричневого або красно-коричневого [5, с. 21–24]. Також серед особливостей лаконського вазопису можна назвати простоту візерунків [5, с. 73].

В архаїчний період своєї історії Давня Спарта стає своєрідним центром не тільки розвитку мистецтва у Стародавній Греції, але й наукових і філософських досліджень. Тут викладали провідні

науковці та філософи того часу, яких відносять до ранніх грецьких, або ж досократівських, мислителів: Фалес [22, с. 46], Анаксимандр [13, с. 93; 37, с. 233; 12, с. 52], Анаксимен [12, с. 52], Піфагор [38, с. 34]. Можна зазначити, що в Лакедемоні рефлексували представники одразу двох гілок розвитку античної філософії її першого періоду: італійської (Піфагор) та іонійської (Мілетська школа).

Що стало причиною такої зосередженості в Давній Спарті вчених-філософів, які в подальшому набули світового значення? На наш погляд, фундамент давньогрецької філософії був закладений філософською думкою Давньої Спарти. Усупереч усталеній радянській традиції, згідно з якою в Давній Спарті була відсутня будь-яка духовна культура, ми можемо стверджувати, що вплив перших філософів (а це були давньогрецькі «сім мудреців», число яких за багатьма списками насправді сягає 27) на становлення античної філософії загалом був беззаперечним. Серед них варто назвати таких етнічних спартанців, як Хілон Лакедемонський та Аристократ Спартанський [27, с. 229–230; 13, с. 64–78; 16, с. 170].

Така співпраця мала загальнокультурний характер: усі провідні вчені-філософи займались науковими дослідженнями та викладали серед спартанців. Зокрема, Піфагор займався лікарською практикою, проводив наукові дослідження, вивчав закони Лікурга, набирав учнів для своєї школи. Серед учнів Піфагорійської школи ми, за свідченням Ямвлиха, знаходимо трьох спартанців: Автохаріда, Клеанора й Еврікрата. Навчанню філософії були співпричетні і спартанки: «Хілоніда, дочка лаконця Хілона (Лакедемонського, одного із «семи мудреців»); лаконянка Кратесіклея, дружина лаконця Клеанора; лаконянка Теадуса; Клеєма, сестра лаконця Автохаріда» [14, с. 147–149].

Представники Мілетської школи – Фалес, Анаксимандр та Анаксимен, – рятуючись у Давній Спарті від перської тиранії, що мала місце в Малій Азії, проводили наукові дослідження: займались боротьбою з епідеміями [22, с. 46; 14, с. 93], встановлювали різноманітні прилади для визначення сонцестояння і часу [14, с. 116; 12, с. 52], викладали наукові знання спартанцям [27, с. 229].

Така традиція культурного обміну і досвідом між провідними вченими та філософами проявлялась і в поезії. Беззаперечним є той факт, що в архаїчний період Давня Спарта – це «місто поетів». Вражає і ареал поетів, які творили в Давній Спарті: Тіртей, Архілох, Зарек, Ксенодом, Ксенокрит, Полімнест, Сакад, Периклід, Фрініх, Тимо-

фій, Терпандр, Спенодонт, Алкман, Фалет [22, 96; 1, с. 35; 11, с. 474]. Широковідомими поетесами Еллади були і спартанські жінки: Клейтагора [41, с. 214], Мегалострата [4, с. 305; 45, с. 10].

Такий широкий пласт духовної культури потребував фіксації культурних здобутків і послужив передумовою виникнення історичних знань у Лакедемоні. Історичні рефлексії лакедемонян збереглись переважно фрагментарно, що опубліковані в німецькомовних виданнях ХІХ ст.: «Фрагменти грецьких істориків» Карла Мюллера (1841–1870 рр.) та Фелікса Якобі (1923–1958 рр.). Саме в них представлені такі спартанські історики, як Аристократ Спартанський, Діоніседот, Діофант Лакедемонський, Гіппас Лаконський, Молпід Лаконський, Нікокл Лаконський, Павсаній Лаконський, Полікрат Лаконський, Сосіл Лакедемонський, Сосибій Лаконський [40; 44].

Не всі перелічені спартанські історики працювали в архаїчний період, нам важко визначити хронологію їхньої діяльності, адже про них ми знаємо лише з уривків. Проте твори лакедемонських істориків багато можуть сказати про альтернативну традицію викладення історії Античності. Загалом же праці спартанських істориків можна класифікувати за тематикою так:

1. Описи за прикладом Геродота, що розкривають схему загальної історії Греції та історичні події регіону Середземномор'я, здійснювали: Діоніседот [11, с. 480, с. 629]; Павсаній Лаконський – автор історичних рефлексій «Про Геллеспонт» та «Лаконіка» [44; 36, с. 83]; Сосіл Лакедемонський [44; 40, с. 29–33; 36, с. 106–107].

2. Праці патріотичного характеру, що прославляли лікурговий устрій Давньої Спарті: Аристократ Спартанський – автор «Лаконської історії» [44], [3, с. 22]; Гіппас Лакедемонський – автор історії Лакедемоні в 5-ти книгах [44; 3, с. 22; 13, с. 330; 36, с. 37]; Діофант Лакедемонський – автор історичного опису старожитностей Давньої Спарті «Старовини» у 40-а книгах і релігійного трактату «Про жертвопринесення богам» [44; 36, с. 45]; Молпід Лаконський – автор історичної праці «Лаконський державний устрій» [44; 36, с. 79]; Нікокл Лакедемонський – автор твору про звичаї спартанців [44; 36, с. 80]; Полікрат Лаконський – автор «Лаконської історії» [44; 36, с. 91]; Сосибій Лаконський – автор «Історії Спарті» [44; 13, с. 90; 36, с. 106].

Отже, можна зазначити, що історична думка Давньої Спарті, що зародилась в архаїчний період, була цілком самодостатньою в наступні

періоди (класичний і елліністичний) і намагалась охопити широкий спектр питань як регіональної, так і світової історії (у рамках уявлення про ойкумену в еллінів).

Висновки. Давні спартанці на ранньому (архаїчному) етапі розвитку сформували унікальний пласт цивілізації, що відіграв велику роль у формуванні всієї давньогрецької культури. Філософія, історія, поезія, мистецтво стали стрижнем розвитку елліністичної цивілізації загалом. На жаль, у класичний та елліністичний періоди культура Стародавньої Спарти в деяких

напрямах занепадає через незрозумілі причини. Отже, дискусія щодо існування культури в Давній Спарті є відкритою. Ми можемо відзначити, що в ранній архаїчний період розвитку античної культури спартанська мала всі передумови для зародження і бурхливого розвитку. Чому в історії європейської думки склалось упереджене ставлення до цього сегмента античної культури? Відповідь на це питання має стосунок до історичних подій наступного класичного періоду, політичного протистояння Афін і Спарти тощо, а тому є предметом окремого дослідження.

Список літератури:

1. Андреев Ю.В. Архаическая Спарта. Искусство и политика. Санкт-Петербург : Нестор-История, 2008. 342 с.
2. Аристотель. Политика. Москва : Мысль, 1983. 644 с.
3. Афиней. Пир мудрецов. Москва : Наука, 2003. Т. 1. Кн. I–IX. 656 с.
4. Афиней. Пир мудрецов. Москва : Наука, 2010. Т. 2. Кн. X–XV. 600 с.
5. Блаватский В.Д. История античной расписной керамики. Москва : Изд-во МГУ, 1953. 304 с.
6. Вернан Ж.-П. Происхождение древнегреческой мысли. Москва : Прогресс, 1982. 224 с.
7. Вёрман К. Искусство первобытных племен, народов дохристианской эпохи и населения Азии и Африки с древних веков до XIX столетия (История искусства всех времен и народов). Санкт-Петербург : ООО «Издательство Полигон», 2000. Т. 1. 944 с.
8. Вольская Н.С. Фон социально-исторической, философской и научной парадигм в античной Греции доэллинистического периода. *Философские науки*. 1991. № 11. С. 3–22.
9. Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории. Санкт-Петербург : Наука, 2000. 480 с.
10. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ : Наукова думка, 1993. 576 с.
11. Гельвеций. Об уме. Москва : Мысль, 1974. 647 с.
12. Гомперц Т. Греческие мыслители. Минск : Харвест, 1999. 752 с.
13. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Москва : Мысль, 1986. 571 с.
14. Дсократики. Минск : Харвест, 1999. 784 с.
15. Зайков А.В. Музыканты в ранней Спарте : создание жанров и противодействие внутренней распр. *Вестник Удмуртского университета*. 1995. № 2. С. 5–15.
16. Зайцев А.И. Культурный переворот в Древней Греции VIII–V вв. до н. э. Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ, 2000. 320 с.
17. Кессиди Ф.Х. От мифа к логосу (Становление греческой философии). Москва : Мысль 1972. 312 с.
18. Курциус Э. История древней Греции. Минск : Харвест, 2002. Т. 2. 410 с.
19. Лурье С.Я. О фашистской идеализации полицейского режима Древней Спарты. *Вопросы древней истории*. 1939. № 1. С. 98–106.
20. Ортега-и-Гассет Х. Возникновение философии (Послесловие к работе Х. Мариаса «История философии»). Москва : Наука, 1991. 408 с.
21. Оссовская М. Рыцарь и буржуа : Исследования по истории морали. Москва : Прогресс, 1987. 528 с.
22. Павсаний. Описание Эллады. Москва : Ладомир, 1994. Т. 1. 364 с.
23. Панафідін І.О. Історіографія Давньої Спарти : спроба реконструкції. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія «Історія». Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 2. Ч. 2. С. 3–7.
24. Панафідін І.О. Чи була філософія у Давній Спарті? *Актуальні проблеми духовності* : збірник наукових праць. Кривий Ріг : КДПУ, 2009. Вип. 10. С. 127–139.
25. Пантелєєва І.А. Спартанський традиціоналізм публічної культури : історико-філософський аналіз. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 4. С. 105–109.
26. Платон. Гиппий Большой. Диалоги. Москва : Эксмо, 2008. 1232 с.
27. Платон. Протагор. Диалоги. Москва : Эксмо, 2008. 1232 с.
28. Плиний Старший. Естествознание. Об искусстве. Москва : Ладомир, 1994. 941 с.
29. Плутарх. Древние обычаи спартанцев. Застольные беседы. Москва : Эксмо, 2008. 640 с.
30. Плутарх. Изречения спартанцев. Застольные беседы. Москва : Эксмо, 2008. 640 с.

31. Плутарх. Ликург. Избранные жизнеописания. Москва : Правда, 1990. 592 с.
32. Рассел Б. История западной философии. Москва : АСТ, 2010. 831 с.
33. Руссо Ж-Ж. Рассуждение, получившее премию Дижонской Академии в 1750 году по вопросу, предложенному этой же Академией: «Способствовало ли возрождение наук и искусств очищению нравов?». Трактаты. Москва : Наука, 1969. С. 11–30.
34. Секст Эмпирик. Против учёных. Москва : Мысль, 1976. Кн. II : Против риториков. 421 с.
35. Тойнби А. Дж. Постигание истории. Москва : Айрис-пресс, 2006. 640 с.
36. Филатов К. А. Словарь античных историков. Барнаул : Самиздат, 2011. 137 с.
37. Цицерон. О дивинации. Трактаты. Москва : Наука, 1985. 384 с.
38. Ямвлих. О Пифагоровой жизни. Москва : Алетейа, 2002. 192 с.
39. Baltrusch E. Sparta. Geschichte, Gesellschaft, Kultur. Munchen, 1998.
40. Die kleineren Historikerfragmente auf Papyrus / bearbeitet von Fr. Bilabel. Bonn : A Marcus und E. Weber's Verlag, 1922. 66 s.
41. CLITAGORA. *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology* / Smith, William, ed. 1870.
42. Conrad M. Stibbe Das andere Sparta. Philipp von Zabern, Mainz 1996, S. 306.
43. Koiv M. Ancient tradition and early Greek history. The origins of states in early-archaic Sparta, Argos and Corinth. Tallinn : Avita Publishers, 2003. 427 p.
44. Mulleri Car. et Theod. *Fragmenta historicorum graecorum ... auxerunt, notis et prolegomenis illustrarunt, indici plenissimo instruxerunt.* URL: <http://archive.org/search.php?query=creator%3A%22Mueller%2C%20Karl%2C%20Historian%22>.
45. Pomeroy Sara B. Spartan women. Oxford University Press, USA, 2002. 216 p.

Panafidin I.O. ARCHAIC SPARTA AS ONE OF THE CULTURAL CENTERS OF ANCIENT GREECE: A NEW PERSPECTIVE OF WELL-ESTABLISHED TRADITION

This article is concerned with the attempt to reconstruct the Ancient Sparta's intellectual and material culture in the archaic period (VII–VI centuries BC). From the standpoint of the hypothetical-deductive method, the general achievements of Lacedaemon's culture in such important areas as arts and sciences are considered. For validation of conclusions the author uses extensively archaeological materials, written Ancient Greek sources, together with domestic and foreign researches of various aspects of ancient culture. Contrary to the official Soviet and in many respects' modern domestic historiography, the author uses a counterfactual method to prove that Ancient Sparta belonged to one of the leading cultural centers of Hellas and had a high cultural influence on the development of both Hellenic and world civilization in general.

An extensive historiographical overview of the cultural achievements of Ancient Sparta in different periods is given. By using the historical-typological method the essence of cultural innovations of the Lacedaemonians is debated. On the basis of systematic and analytical approaches the features of development of the basic directions of Lacedaemonian archaic culture in material and intellectual aspects which are described in research literature are analyzed: works of art, ceramics, monumental architecture and sculpture; development of philosophical and scientific knowledge, achievements of poetry, reflective achievements of Spartan historiography. Through historical-genetic method and systematization of fragments of various sources, a wide range of Spartan cultural figures and their interaction with leading scholars and cultural figures of the archaic era in Hellas are shown.

It was established that the archaic period of development of the Ancient Sparta's culture is the highest point of development of the Lacedaemon's culture. This article will be of interest to experts in various fields of knowledge and researchers of cultural phenomena of human civilization, as well as anyone interested in the history of culture.

Key words: *Ancient culture, Ancient Sparta's culture, Lacedaemonian ceramics, Ancient Sparta, philosophy of Ancient Sparta, Spartan historiography, Spartan poetry, Spartan architecture, Spartan sculpture.*